

України від 4 грудня 2023 року № 1270). URL : [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022- %D0%BF#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022-%D0%BF#Text).

10. Про організацію надання відновного лікування та реабілітаційної допомоги у сфері охорони здоров'я військовослужбовцям сил оборони: Наказ МОЗ України від 16.03.2022 № 495. URL : <https://moz.gov.ua/uk/decrees/nakaz-moz-ukraini-vid-16032022--495-pro-organizaciju-nadannja-vidnovnogo-likuvannja-ta-reabilitacijnoi-dopomogi-u-sferi-ohoroni-zdorov%E2%80%99ja--vijskovosluzhbovcjam-sil-oboroni>.

11. Деякі питання діяльності Українського державного медико-соціального центру ветеранів війни на період дії воєнного стану: Наказ МОЗ України від 14.06.2024 № 1040. URL : <https://moz.gov.ua/uk/decrees/nakaz-moz-ukrayini-vid-14-06-2024-1040-deyaki-pitannya-diyalnosti-ukrayinskogo-derzhavnogo-mediko-socialnogo-centru-veteraniv-vijni-na-period-diyi-voyennogo-stanu>.

12. Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медико-психологічної реабілітації у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 04.11.2016 № 591. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1538-16#n12>.

13. Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України (2008). Наказ Міністерства оборони України № 402 від 14.08.2008. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text>.

14. Про затвердження Положення про організацію роботи санаторно-курортних закладів Збройних Сил України: Наказ Міністерства оборони України № 411 від 23.02.2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0995-14#Text>.

Наталія ОБУШЕНКО

професор кафедри

цивільно-правових дисциплін

Дніпровського державного

університету внутрішніх справ,

доктор юридичних наук, професор

ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Міжнародне гуманітарне право (МГП), відоме також як право збройних конфліктів, становить один із найважливіших елементів системи міжнародного права, спрямований на обмеження наслідків війни, захист цивільного населення та встановлення правил ведення бойових дій. Його основою є принципи, які відображають фундаментальні засади гуманізації воєнних дій та знаходять своє закріплення у міжнародних договорах і звичаях.

Комплексний аналіз принципів міжнародного гуманітарного права передбачає з'ясування їх змісту, історичної еволюції, нормативного закріплення, практичного значення та сучасних викликів реалізації в умовах збройних конфліктів як міжнародного, так і неміжнародного характеру.

Отже, міжнародне гуманітарне право – це система норм, спрямованих на

обмеження наслідків збройних конфліктів, захист осіб, які не беруть участі у бойових діях, та обмеження засобів і методів ведення війни. Основу цієї системи становлять загальні принципи, що мають імперативний характер (*jus cogens*) і відображають фундаментальні морально-правові засади цивілізованого ведення воєн.

Принципи МГП сформувались історично – від перших Гаазьких декларацій кінця XIX ст. до Женевських конвенцій 1949 р. і Додаткових протоколів 1977 р. – і сьогодні становлять ядро правового регулювання гуманітарних аспектів збройних конфліктів.

Принцип гуманності є основоположною засадою міжнародного гуманітарного права, яка вимагає поваги до людської гідності навіть під час війни. Він забороняє катування, жорстоке або принизливе поводження, невинуваті страждання та наказує надавати допомогу пораненим і хворим без будь-якої дискримінації. Нормативне закріплення: спільна стаття 3 до Женевських конвенцій 1949 р., стаття 75 Додаткового протоколу I (1977 р.), а також численні положення Конвенцій про поводження з військовополоненими (III) і захист цивільного населення (IV). Принцип гуманності є відображенням загальнолюдських моральних цінностей і водночас міжнародно-правовим імперативом, що не допускає відступів навіть за надзвичайних обставин [1, с. 77]. Як зазначив Міжнародний Суд ООН у справі *Nicaragua v. United States* (1986), цей принцип є складовою звичаєвого міжнародного права.

Принцип розрізнення (дистинкції) зобов'язує сторони збройного конфлікту розрізняти між комбатантами і цивільними особами, а також між військовими та цивільними об'єктами. Будь-які воєнні дії можуть бути спрямовані лише проти законних військових цілей. Правова основа: ст. 48 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій (1977 р.), підтверджений практикою Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії (*справа Прокурор проти Тадіча*, 1997 р.). Цей принцип забезпечує мінімізацію втрат серед цивільного населення і становить критерій законності воєнних операцій. Порушення принципу дистинкції розглядається як воєнний злочин.

Принцип пропорційності встановлює заборону застосування сили, наслідки якої можуть бути надмірними порівняно з очікуваною військовою перевагою. Він вимагає від командування оцінювати співвідношення між воєнною необхідністю і потенційними втратами серед цивільного населення чи руйнуванням об'єктів [2, с. 65]. Нормативне закріплення: ст. 51(5)(b) Додаткового протоколу I, роз'яснення Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ) у *Звичаєвому міжнародному гуманітарному праві* (2005 р.). Цей принцип відображає прагнення до гуманізації війни, поєднуючи реалії воєнної необхідності з вимогою поваги до людського життя. Його порушення призводить до міжнародної кримінальної відповідальності згідно зі Статутом Міжнародного кримінального суду (ст. 8, пункт 2(b)(iv)).

Принцип військової необхідності передбачає, що застосування сили або будь-яких засобів ведення війни допускається лише настільки, наскільки це

необхідно для досягнення законної військової мети – підкорення противника та завершення бойових дій. Цей принцип закріплено у Гаазьких правилах 1907 р. (ст. 23) та неодноразово підтверджувався у міжнародній судовій практиці. Він має звичаєвий характер, оскільки використовується навіть у конфліктах, де сторони не є учасниками відповідних конвенцій. Принцип військової необхідності обмежує довільність у застосуванні сили та забезпечує рівновагу між воєнною доцільністю і гуманністю, що є ключовим для легітимності дій під час конфлікту.

Принцип обмеження засобів і методів ведення війни забороняє використання зброї, засобів і методів, що завдають надмірних страждань або мають неконтрольовані наслідки для людей і довкілля [3, с. 46]. Нормативне закріплення: Гаазька декларація 1899 р., Женевський протокол 1925 р. про заборону застосування хімічної та бактеріологічної зброї, Конвенція 1980 р. про заборону або обмеження застосування певних видів звичайної зброї, Конвенція 1993 р. про заборону хімічної зброї. Цей принцип базується на концепції воєнної гуманності, розробленій у працях Ф. Мартенса і Ж. Пікте. Він спрямований на технологічне обмеження війни і збереження екологічного балансу навіть у бойових діях.

Принцип захисту цивільних об'єктів. Забороняється нападати або використовувати у військових цілях об'єкти, які мають цивільне, культурне або гуманітарне значення: лікарні, школи, храми, музеї, пам'ятки історії та культури. Міжнародне закріплення: Гаазька конвенція 1954 р. про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту, ст. 52 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, Конвенція ЮНЕСКО 1970 р. про засоби заборони незаконного вивезення культурних цінностей. Порушення цього принципу, як-от руйнування культурних пам'яток у Пальмірі (Сирія), розглядається міжнародною спільнотою як злочин проти людяності.

Принцип нейтральності. Нейтральність передбачає, що держави, які не беруть участі у збройному конфлікті, зобов'язані утримуватися від надання військової допомоги воюючим сторонам і забезпечувати рівне ставлення до них. Цей принцип також гарантує недоторканність території нейтральних держав. Правова база: Гаазька конвенція V 1907 р. про права та обов'язки нейтральних держав і осіб у разі сухопутної війни, Гаазька конвенція XIII 1907 р. щодо морської війни. Принцип нейтральності забезпечує обмеження просторових меж війни та сприяє міжнародній стабільності, створюючи умови для миротворчої та гуманітарної діяльності (наприклад, Міжнародного комітету Червоного Хреста).

Система принципів міжнародного гуманітарного права становить єдину цілісну основу регламентації збройних конфліктів. Її сутність полягає у поєднанні гуманізму та воєнної доцільності, що забезпечує обмеження насильства, захист людської гідності й збереження культурної спадщини навіть у періоди воєнних дій.

У сучасних умовах, коли збройні конфлікти часто мають гібридний,

асиметричний і неміжнародний характер, ці принципи залишаються нормативним ядром міжнародного права війни, а їх дотримання – індикатором цивілізованості держави та її поваги до міжнародних зобов'язань.

Міжнародне гуманітарне право і міжнародне право прав людини мають спільну ідею – захист людської гідності, однак відрізняються сферою дії та механізмами реалізації. МГП застосовується виключно під час збройних конфліктів, регулюючи поведінку сторін війни, обмежуючи засоби та методи ведення бойових дій. Натомість норми міжнародного права прав людини діють постійно – як у мирний час, так і під час війни, хоча за певних умов можуть бути тимчасово обмежені, зокрема під час надзвичайного або воєнного стану.

Сучасні проблеми та виклики реалізації принципів МГП. Асиметричні конфлікти та тероризм: сучасні війни дедалі частіше мають асиметричний характер, коли одна зі сторін – це не держава, а нерегулярні або терористичні формування. У таких умовах стирається межа між комбатантами та цивільними особами, що суттєво ускладнює застосування принципу розрізнення – одного з базових принципів МГП. Це призводить до зростання кількості жертв серед цивільного населення та підриває довіру до міжнародних механізмів контролю.

Використання новітніх технологій: розвиток технологій – дронів, автономних систем озброєнь, кіберзброї, штучного інтелекту – створює нові морально-правові дилеми. Наявність дистанційного управління бойовими засобами ставить під сумнів можливість дотримання принципів пропорційності, розрізнення та контролю за застосуванням сили. Проблема також полягає у відсутності єдиного міжнародного нормативного механізму, який би регулював використання таких технологій у воєнних цілях.

Збройна агресія російської федерації проти України як виклик системі МГП. Війна, розв'язана росією проти України, стала одним із найяскравіших прикладів масового порушення норм і принципів міжнародного гуманітарного права. Зафіксовані порушення включають: цілеспрямовані обстріли цивільних об'єктів (житлових будинків, лікарень, енергетичної інфраструктури); застосування заборонених засобів і методів ведення війни; насильницьке переміщення цивільного населення, у тому числі депортацію українських дітей; жорстоке поводження з військовополоненими.

Такі дії становлять воєнні злочини та злочини проти людяності, що підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (МКС). Вони також засвідчують необхідність посилення міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності за порушення МГП.

Механізми забезпечення дотримання принципів МГП: Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) – здійснює моніторинг дотримання МГП, надає гуманітарну допомогу потерпілим від конфліктів, веде діалог із державами та воюючими сторонами; Міжнародний кримінальний суд (МКС) – розглядає справи про воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид, забезпечуючи невідворотність покарання; Рада Безпеки ООН – уповноважена

ухвалювати санкції, резолюції та миротворчі рішення, спрямовані на припинення порушень МГП; національні суди держав – здійснюють універсальну юрисдикцію щодо воєнних злочинів, навіть якщо вони вчинені за межами території країни; регіональні механізми (Рада Європи, ОБСЄ, ЄСПЛ) – розглядають заяви щодо порушень гуманітарних стандартів і прав людини у збройних конфліктах.

Принципи міжнародного гуманітарного права – гуманність, пропорційність, розрізнення, військова необхідність, захист цивільних осіб та обмеження засобів війни – залишаються фундаментом цивілізованого правопорядку навіть у найтяжчі періоди збройних конфліктів. Вони формують універсальний морально-правовий бар'єр проти свавілля війни та захищають людське життя і гідність. Сучасні виклики – асиметричні війни, терористичні загрози, кібератаки, використання автономної зброї, а також агресивні війни держав проти суверенних народів – вимагають оновлення механізмів реалізації МГП, розширення міжнародного співробітництва й зміцнення системи міжнародної відповідальності.

Попри технологічні та політичні зміни, гуманістична сутність міжнародного гуманітарного права залишається незмінною: воно нагадує людству, що навіть у війні повинні діяти закон, совість і повага до людини.

Список використаних джерел

1. Грушко М. В. Міжнародне гуманітарне право: навчально-методичний посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права, професора О. В. Бігняка. Одеса, Видавничий дім «Гельветика», 2022. 136 с.
2. Обушенко Н. М. Закони та звичаї війни: міжнародно-правове регулювання та сучасні виклики. Modernization of science and its influence on global processes: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the VIII International Scientific and Theoretical Conference, August 22, 2025. Bern, Swiss Confederation: International Center of Scientific Research. С. 64-67.
3. Обушенко Н.М. Феномен війни як глобальна загроза правам людини: міжнародно-правовий та український контекст. Theoretical and practical aspects of modern scientific research : Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the VI International Scientific and Practical Conference, Seoul, August, 1, 2025. Seoul-Vinnitsia: Case Co., Ltd. & UKRLOGOS Group LLC, 2025. С. 45-48.